

Reflecting the Justice-Seeking “Roshanaee (Illumination) Movement” in the Poems of Contemporary Afghan Poets*

Moslem Nadalizadeh^۱
Besmillah Borhani^۱

Abstract

۱. Introduction

In recent years, concurrent with the culmination of injustice and systematic discrimination in Afghanistan, the poetry of justice-seeking has also soared. Especially when a group of citizens were deprived of their rights due to the change in the direction of the "Totap" project, there were massive demonstrations in Kabul and other cities of Afghanistan. The second demonstration in May, ۲۰۱۰ in Kabul, was subjected to suicide attacks due to the negligence of the government, and ۸۷ elites and educated people were martyred and many were injured.

The poetry collections "Demands Fresh Blood from Us Everyday", "Scream for the Light" and "Verses of Light" were compiled and published immediately after the second bloody event of May. There are more than ۱۴۰ poets, living in Afghanistan or abroad, whose poems have been collected in these collections. In addition to these poets, the poems of some Persian poets and an American poet have also been included in these collections.

۲. Methodology

* Article history:

Received: ۲۰ February ۲۰۲۴
Received in revised form: ۰ April ۲۰۲۴
Journal of Resistance Literature
Year ۱۰, No. ۲۹, Spring and Summer ۲۰۲۴

Accepted: ۱۴ May ۲۰۲۴
Published online: ۱۶ July ۲۰۲۴

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

۱. Assistant Professor, International University of Ahl-al-Bayt, Tehran, Iran.

Email: nadalizadeh@abu.ac.ir

۲. PhD Student of Persian Language and Literature at Gilan University, Rasht, Iran.

Email: besmillahborhani@gmail.com

In this article, using a descriptive-analytical method, the poems related to the aforementioned movement are analyzed and their themes are categorized.

۳. Discussion

۳-۱. Goals of the Illumination Movement

By studying the poems of the Illumination Movement, one can achieve the goals that the justice-seekers sought and sacrificed for. In their peaceful protest movements, the protesters pursued specific goals and clear messages, the most important of which include:

۳-۱-۱. Fighting Against Discrimination

The fight against discrimination is one of the most basic goals of the justice-seeking movement of illumination, and this movement was basically formed due to the double-dealings of the Afghan government with the citizens.

۳-۱-۲. Fighting Prejudice

One of the goals of the Illumination Movement was to fight ethnic and tribal prejudice in Afghanistan. In this movement, the protestors criticized the ethnic groups in a harsh tone.

۳-۱-۳. Fighting Silence

Some justice-seeking poets criticize those who have been indifferent or silent about their fate of their countrymen. Poems that talk about fighting against silence have touched different spectrums of society, from presidents and executives to Hazara leaders and ordinary people, and have found the reason for the unfortunate situation of Hazara people in their silence.

۳-۱-۴. Anti-tyranny

The fight against oppression has been a significant topic throughout history. Irreligion, ignorance, ethnocentrism, discrimination, etc. have been listed as reasons for the oppression in the poems of the Illumination movement.

۳-۱-۵. Seeking Justice

The justice-seeking goals that were/are being pursued in Afghanistan's justice-seeking movements are a more mature and planned form of Shahid Mazari's^۱ movement of justice-seeking against the exclusion of Hazara people. Understanding the historical discrimination, Martyr

^۱ Shahid Mazari, the leader of the Hazara people who was martyred by the Taliban in ۱۹۹۴.

Mazari united the Hazara people to be sensitive to their fate and not let their rights be violated.

۳-۱-۶. Righteousness

The meaning of "right" as reflected in poems is "the just right", neither less nor more. This demand for rights, which arose from the existence of systematic discrimination, has created a spirit of resistance and stability among the protesters.

۳-۱-۷. Revenge and Bloodlust

The sense of revenge sometimes intensifies among the protesters, and sometimes poets go so far in the face of revenge that they are not satisfied with anything but reciprocity. According to the poets, civil movements are over and we should talk to those who talk with knives and guns in their own language.

۳-۱-۸. Freedom

The second incident of Asad (August) in which Hazara youths were killed, apart from having unfortunate consequences on the psyche of people and families, taught people a lesson in freedom. Especially, the protesters staying on the scene and asking for their bloodthirsty demands showed that the Hazara people will never be oppressed and humiliated and fight freely for their honor and pride.

۳-۱-۹. Illumination

The mindful and enlightened people of Hazara came to the stage and stopped this work with their protests when they realized that there was discrimination going on in the country and the national unity government was secretly stopping the national plan (Totap project) by continuing the traditional discrimination.

۳-۲. Illumination Movement Messages

In addition to reflecting specific demands of the Illumination Movement in their poems, the poets have discussed examples of the civility and peacefulness of the protests of the Illumination Movement as messages of the movement, some of which are mentioned below:

۳-۲-۱. Pacifism

One of the messages of the illumination movement is pacifism. With the slogans of "justice" and "support for the security and defense forces", the protesters addressed the presidents and the executive and said: We have not come to your war because you have put a wall in our way, we have always been supporters and proponents of peace and we will remain so.

۳-۲-۲. Unity

Many hands of internal traitors and external arrogance have been involved in the disunity and separation of the Afghan people. One of the awakening messages of the Illumination Movement is the unity of the Afghan people.

۳-۲-۳. Sympathy

One of the messages of the Illumination movement reflected in the poems is the empathy of the ethnic groups, especially the Hazara people. Empathy and solidarity have been the most important motives for seeking justice in the poems of the Illumination poets.

۳-۲-۴. Respecting the Police

One of the valuable things that happened in the illumination movement marches and was unique in its kind was offering flowers to the police and security forces. With this, the protestors wanted to understand that the country's security and defense forces are very important to Afghanistan and that their efforts should be appreciated.

۳-۲-۵. Patriotism

Patriotism is a natural issue and can be seen in the existence of every free-thinking person. The feeling of patriotism and love for the homeland is aroused in people when the homeland is under attack or unrest.

۳-۳. Description of the Illumination Movement

The protests created by the Illumination Movement were unique in Afghanistan. Protests took place completely in a peaceful and orderly environment and no one was harmed.

Most of the poets of the Illumination Movement have described this movement and praised and described the glorious presence of the people who stood up for justice.

۳-۳-۱. Courage

In a country that has always suppressed those who want justice, protesting against discrimination and injustice seems to be a difficult task. Despite that, the Hazaras, with their anti-tyranny and rights-seeking spirit, have always stood against injustice and condemned the rulers for their discriminatory behavior.

۳-۳-۲. Endurance and Invincibility

The stubbornness of the government in ignoring the demands of the protesters caused the justice seekers to insist more on their demands. It seems that a large part of this standing is the product and result of the efforts of the poets of the Illumination Movement; Poets who called

people to fight and persevere their artistic language after the formation of the movement.

۳-۳-۳. Hope

The poems that have a hopeful theme originate from the awakening of the people and their glorious presence in front of the government's discriminatory decision.

۴. Conclusion

By studying the poems by the poets of Illumination Movement, we can see that they were able to guard the path of the martyrs with their sense of responsibility and commitment, and with the use of justice-seeking concepts and terms.

The main burden of this movement has been on the shoulders of the poets of the Hazara people, who suffered a lot of material and spiritual losses during the decision-making process of the established government.

Keywords: Contemporary poetry of Afghanistan, Resistance literature, Social justice, Anti-tyranny, Roshanaee (Illumination) movement.

References:

- Ahmadi, Seyed Javad. (۱۳۱۲). "Terminology of justice and its connection with similar concepts in the teachings of Nahj al-Balagha". Moral knowledge. Volume ۴, Number ۱, pp. ۳۷-۵۴.
- Al-Majlisi, Al-Sheikh Mohammad Baqir. (۱۴۰۳ AH). Bihar al-Anwar. The third edition of the revised edition. Beirut: Arab Heritage Revival.
- Aristotle (۱۳۸۹). Nicomachus ethics. Translated by Mohammad Hassan Lotfi Tabrizi, third edition. Tehran: New design.
- Ayvazlou, Hossein. (۱۳۸۴). Justice and efficiency in adapting to the Islamic economic system. First Edition. Tehran: Imam Sadegh University.
- Dehkhoda, Ali Akbar. (۱۳۷۷). Dictionary of Dehkhoda. The second edition of the new era. The tenth volume Tehran: Publishing and Printing Institute of Tehran University; In cooperation with Rozeneh Publications.

- Gould, Julius and William L. Kolb (۱۳۷۶). Social science culture. Group of translators. by the efforts of Mohammad Javad Zahedi. Tehran: Maziar.
- Hashemi, Seyyed Mohammad. (۱۳۸۴). Human rights and fundamental freedoms. First Edition. Tehran: Mizan.
- Ibn Manzoor al-Afriqi al-Masri, Allamah Abi al-Fazl Jamal al-Din Muhammad bin Makram (۱۳۶۳). Arabic language The eleventh volume. Qom: Adab Al-Hawza Publishing House.
- Independent Human Rights Commission of Afghanistan. (۲۰۱۷). Examining the extent of implementation of the Convention on the Prohibition of Any Kind of Racial Discrimination in Afghanistan. Kabul: Independent Human Rights Commission of Afghanistan.
- Karimi, Khadim Hossein. (۲۰۱۸). street markets; From the fountain to the wheel. second edition. Kabul: University Press.
- Law of the Islamic Republic of Afghanistan. (۱۳۸۲). Kabul: Ministry of Justice of Afghanistan.
- Marshall, Gordon. (۱۳۸۸). Oxford; Sociological culture. Translated by Hamira Moshirzadeh. Tehran: Mizan.
- Motahari, Morteza. (۱۴۰۳ AH). An overview of the basics of Islamic economics. First Edition. Bija: Hekmat Publications.
- Mousavi Gorgani, Mohsen. (۱۳۷۶). "The relationship between justice and reason and religion". Criticism magazine. Third period, numbers ۱۰ and ۱۱, pp. ۲۷۰-۲۸۷.
- Rahimi, Mohammad Bashir and Mohammad Hossein Fayaz. (۲۰۱۰). The cry of light. First Edition. Cable: Vine.
- Shariati Sahar, Hafeez. (۲۰۱۰). Tabsem of illumination (newspaper of Tabsem and Illumination Movement). First Edition. Kabul: East Civilization.
- Va'ez, Ruhollah. (۲۰۱۰). Verses of illumination. First Edition. Kabul: Eshar Worda.
- Yacoubi, Ali. (۲۰۱۰). Zama demands fresh blood every day. With an introduction by Dr. Hafeez Shariati (Sahar). Kabul: Amiri Publications.

بازتاب جنبش عدالت خواهانه روشنایی در اشعار شاعران معاصر افغانستان*

مسلم نادعلی زاده^۱

بسم الله برهانی^۲

چکیده

مفهوم عدالت خواهی در ادب فارسی از دیرباز وجود داشته است و با افزایش ظلم، تبعیض و بی عدالتی، در شعر معاصر افغانستان بازتابی گسترده یافته است. پس از اعتراض شهروندان افغانستان به تغییر مسیر برق رسانی با اهداف سیاسی و تبعیض آمیز و شکل گیری «جنبش روشنایی» در ۱۳۹۵ خورشیدی، مجموعه ای از اشعار در این موضوع سروده شد که عدالت خواهی، تبعیض ستیزی و ظلم ستیزی از بارزترین ویژگی های آن به شمار می رود. هدف اصلی این نوشتار، بررسی اشعار عدالت خواهانه در جنبش روشنایی، به منظور دستیابی به دیدگاه و شیوه های پرداخت مضمونی و معنایی است که بر اساس منابع کتابخانه ای و با روش تحلیلی- توصیفی انجام شده است. مبنای کار این پژوهش، سه مجموعه است که در این موضوع منتشر شده اند: «هر روز خون تازه طلب می کند زما»، «آیه های روشنایی» و «فریاد روشنایی». بررسی های انجام شده روی اشعار عدالت خواهانه جنبش روشنایی نشان می دهد که مردم افغانستان در دوره مورد بحث از تبعیض، تعصب، بی عدالتی، محرومیت، ناامنی و بی کفایتی، بی مسئولیتی و کم کاری دولت به ستوه آمده اند و بر این اساس بیداری، اتحاد، برابری، برادری و صلح به عنوان راهکارهای بیرون رفت از اوضاع نابسامان اجتماعی از سوی شاعران طرح شده است.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲-۱۲-۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳-۰۱-۱۷ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳-۰۲-۲۵

DOI: ۱۰.۲۲۱۰۳/jrl.۲۰۲۴.۲۳۰۱۸.۲۹۳۹
نشریه ادبیات بیداری، دوره ۱۵، شماره ۲۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۳۲۷-۳۶۲

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات دانشگاه بین المللی اهل بیت، تهران، ایران. رایانامه:

nadalizadeh@abu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان، ایران. رایانامه: besmillahborhani@gmail.com

واژه‌های کلیدی: شعر معاصر افغانستان، ادبیات پایداری، عدالت اجتماعی، ظلم‌ستیزی، جنبش روشنایی.

۱- مقدمه

۱-۱- شرح و بیان مسئله

تاریخ بشر سراسر از بی‌عدالتی، تبعیض، حق‌طلبی و ظلم روایت می‌کند. تبعیض‌های نژادی، زبانی، دینی، جنسیتی، طبقاتی و تبعیض‌های دیگر، اذهان انسان‌های بیدار و آگاه را واداشته‌اند تا در جست‌وجوی ریشه‌های تبعیض برآیند و علیه آن مبارزه کنند. این مبارزات به شکل‌های گوناگون و با استفاده از روش‌های مختلف انجام شده است؛ گاه به شکل انقلابی همراه با خشونت و گاه به شکل مدرن و مدنی. نوع دیگر عدالت‌خواهی مربوط به شعر، ادبیات و کارهای هنری است که بیشتر دغدغه‌های شخصی افراد را در اجتماع به نمایش می‌گذارد. در سال‌های اخیر که در افغانستان بی‌عدالتی و تبعیض نظام‌مند به اوج خود رسیده، شعر عدالت‌خواهی نیز اوج گرفته است. به خصوص زمانی که بر اثر تغییر مسیر طرح «توتاپ»، گروهی از شهروندان از حقوقشان محروم شدند، تظاهرات گسترده‌ای در کابل و شهرهای دیگر افغانستان صورت گرفت. تظاهرات دوم اسد/ خرداد ۱۳۹۵ کابل، بر اثر بی‌توجهی دولت مورد حملات انتحاری قرار گرفت و ۸۷ نفر از نخبگان و تحصیل‌کردگان به شهادت رسیدند و تعداد زیادی نیز زخمی شدند.

پس از این واقعه، شاعران معاصر افغانستان در داخل و خارج از کشور و نیز شاعران عدالت‌خواه کشورهای دیگر احساس مسئولیت کردند و اشعاری را در راستای زنده‌نگهداشتن آرمان شهدا سرودند. این اشعار که بازتاب‌دهنده فریاد عدالت‌خواهانه شهدا و روایت‌کننده وضعیت سیاسی-اجتماعی عصر خود است، در مجموعه‌هایی چاپ شده‌اند و لازم است برای رفع بی‌عدالتی و نمایاندن وضعیت تبعیض در افغانستان و ارزش‌گذاشتن به خون شهدا، مورد توجه و بررسی قرار گیرند. افزون بر آن، این اشعار می‌توانند به‌عنوان ابزار مبارزه با ستم مورد استفاده قرار گیرند و جلوه‌هایی از ادبیات پایداری را در شعر معاصر به نمایش بگذارند.

۱-۲- پیشینهٔ پژوهش

تا کنون سه مجموعه شعر در ارتباط با جنبش روشنایی چاپ شده است. این مجموعه‌ها در حدّ جمع‌آوری اشعار مرتبط با این جنبش‌هاست؛ «فریاد روشنایی»، «آیه‌های روشنایی» و «هر روز خون تازه طلب می‌کند ز ما»، مجموعه‌هایی هستند که در آن‌ها شعر عدالت‌خواهی و سوگ‌سروده‌ها جمع‌آوری شده‌اند و تحلیل و بررسی این اشعار، ضروری به نظر می‌رسد. مقاله‌های اعتراضی زیادی نیز پس از شکل‌گیری جنبش روشنایی، نوشته‌شد؛ اما این مقاله‌ها اکثراً در حدّ انتشار در روزنامه‌ها و سایت‌های اینترنتی یا شبکه‌های اجتماعی بود. از آن میان کاری که با ارزش‌تر به نظر می‌آید، برگزاری همایش عدالت‌خواهی و تهیهٔ کتابی زیر عنوان «مجموعه مقالات همایش عدالت‌خواهی در افغانستان» است که به کوشش محمدجواد برهانی و علی‌جان رحمانی «یزدری» جمع‌آوری شده است. این کتاب که شامل ۱۳ مقالهٔ پژوهشی در مورد جنبش‌های تبسم و روشنایی، یک گزارش و هشت مصاحبه است، به‌تازگی منتشر شده است. کتاب‌های «اعلامیه‌های روشنایی (۲ جلد)» از محمدنبی احمدی، «تبسم روشنایی» از دکتر حفیظ شریعتی سحر، «پاسخ‌های من» از اسدالله سعادت و «کوچه‌بازاری‌ها؛ از چشمه به چرخاب» از خادم حسین کریمی نیز منتشر شده است. از آنجا که حرکت‌های عدالت‌خواهانهٔ مردم افغانستان را پوشش داده‌اند، کارهایی پرارزش قلمداد می‌شوند؛ اما جایگاه شعر جنبش روشنایی در این کتاب‌ها خالی است؛ از این‌رو، نوشتار حاضر در پی آن است که درونمایهٔ اشعار جنبش روشنایی را تحلیل و بررسی کند و شیوه‌های پرداخت مضمونی و محتوایی به مقولهٔ ادب‌پایداری را در این اشعار نمایان سازد.

۱-۳- مبانی پژوهش

۱-۳-۱- عدالت اجتماعی (social justice)

برای عدالت معانی متعدّد و تعاریفی فراوانی از سوی اندیشمندان شرقی و غربی بیان شده است. یکی از علت‌هایی که عدالت به معانی زیاد به کار رفته است، عربی‌بودن این واژه

می تواند باشد؛ چون در زبان عربی برای برخی واژگان، بیشتر از ده مترادف به کار رفته است که عدالت نیز جزو آن کلمات است.

واژه عدالت در زبان یونانی معادل کلمه «dike» به معنای راه، جاده و صراط است. این کلمه در زبان فارسی به حق و عدالت و در زبان انگلیسی به «right» و «justice» ترجمه شده است (عیوضلو، ۱۳۸۴: ۳۴).

در کتاب لسان العرب، عدالت به معانی مختلف، از جمله به معنای ضد جور و ستم «العدل: وهو ضد الجور»؛ رفتار عادلانه مبتنی بر حق «والعدل: الحكم بالحق» و به معنای مساوات در کیل و وزن به کار رفته است «و عدل الموازين والمكاييل: سواها» (ابن منظور، ۱۳۶۳، ج ۱۱: ۴۳۰-۴۳۲).

در لغت نامه دهخدا «عدالت» به معنای زیر آمده است: دادگری کردن، دادگستر بودن، باعدالت بودن، عادل بودن، عدالت کردن و نیز زیر واژه «عده»، ضد جور و دادستدنی نیز اضافه شده است (دهخدا، ۱۳۷۷: مدخل های مربوط).

بیشتر دانشمندان اسلامی، در مرتبه اول عدالت را به عدالت «الهی» و «غیر الهی» یا انسانی تقسیم کرده و سپس هر کدام را به دسته های کوچک تر تقسیم کرده اند (ر.ک: موسوی گرگانی، ۱۳۷۶: ۲۷۰-۲۷۱). از میان انواع عدالت، آنچه که مد نظر این نوشتار است، عدالت اجتماعی از زیرمجموعه عدالت انسانی است. هر چند به گفته شهید مطهری «عدالت اجتماعی نمی تواند مفهومی مغایر با عدالت فردی داشته باشد» (مطهری، ۱۴۰۳: ۱۶).

به ظاهر اصطلاح عدالت اجتماعی اولین بار در کتاب «L'utilitarianism» اثر جان استوارت میل^۴ استفاده شده است. به نظر او هدف از عدالت اجتماعی این است که جامعه باید رفتار یکسان با تمام کسانی که شایستگی یکسانی دارند، داشته باشد (عیوضلو، ۱۳۸۴: ۸۰). برخی دیگر از نظریه پردازان از جمله مرنیون^۵ و رالز^۶ عدالت اجتماعی را به معنای

J. S. Maill^۴
Murnion^۵

^۶ Rawls

مجموعه‌ای از حقوق و وظایف که رابطه‌ی بین افراد و اجتماع را هدایت می‌کند، تبیین کرده‌اند (همان: ۸۰).

ارسطو در کتاب «اخلاق نیکوماخوس» عدالت را در مرحلهٔ اوّل به «اخص» و «اعم»، و سپس عدالت به معنی اخص را به «توزیعی» (distributive Justice) و «تصحیحی» (retributive Justice) تقسیم می‌کند. ارسطو معتقد است که در عدالت توزیعی باید افتخارات، پول و دیگر چیزهایی که در میان شهروندان تقسیم می‌شود، عادلانه صورت بگیرد؛ چون همهٔ شهروندان در نظام سیاسی جامعه سهمی دارند (ارسطو، ۱۳۸۹: ۱۷۲).

در کتاب فرهنگ جامعه‌شناسی آکسفورد آمده است: «عدالت اجتماعی را همهٔ علوم اجتماعی مورد توجه و بررسی قرار داده است؛ به این دلیل که «عدالت یک معیار اخلاقی محوری در زندگی اجتماعی است و عموماً فرض بر این است که نقشی عمده در نظریهٔ اجتماعی و عمل اجتماعی دارد» (مارشال، ۱۳۸۸: ۵۹۷).

۱-۳-۲- مفهوم تبعیض (discrimination)

پرداختن به برابری و رفع تبعیض همانند عدالت‌خواهی، به عنوان یک دغدغهٔ جدی از دیرباز مورد توجه افراد واقع شده است. رفتار تبعیض‌آمیز جنسیتی، نژادی، قومی، مذهبی، و... سبب شده است مردم در برابر قدرت‌های حاکم واکنش نشان دهند و به خاطر حقوق تضییع‌شده‌شان به دفاع برخیزند. «تا وقتی بین افراد مساوات کامل از هر لحاظ برقرار نشود، محال است که در جامعه‌ای عدالت اجتماعی، برادری و آزادی محقق شود. اختلافات اجتماعی به هر شکلی که باشد راه را برای ظلم و تجاوز و بیدادگری هموار می‌نماید و کلیهٔ اصولی را که زیر پوشش حقوق بشر قرار دارد، ناممکن می‌سازد» (هاشمی، ۱۳۸۴: ۲۱۶).

مفهوم تبعیض در معنای مصطلح خود، صرفاً به معنای «برخورد ناعادلانه» به کار می‌رود؛ اما «در جامعه‌شناسی بیشتر در متن نظریه‌های مربوط به روابط قومی و نژادی مطرح می‌شود» (مارشال، ۱۳۸۸: ۲۹۵). جامعه‌شناسان متقدم (مانند: ویلیام جی. سامنر و فرانکلی اچ. گیدینگر) تبعیض را یک پدیده‌ی فرهنگی «نفرت از متفاوت‌ها» (dislike of unlike)

می‌دانستند. این تفسیر نشان می‌دهد که چگونه روابط میان گروه‌های قومی و نژادی تحت تأثیر باورهای نشئت گرفته از اجتماع که هر گروهی در مورد دیگری دارد، قرار می‌گیرد (مارشال، ۱۳۸۸: ۲۹۵).

گولد، این تعریفی را که در نشریه‌های سازمان ملل متحد است، یکی از تعریف‌های بی‌طرفانه می‌داند: «تبعیض متضمن هرگونه رفتاری است که بر دلایل و موجباتی از نوع طبیعی یا اجتماعی مبتنی باشد، دلایل و موجباتی که نه با استعدادها یا شایستگی‌های فردی ارتباط دارند و نه با رفتار مشخص خود فرد» (گولد، ۱۳۷۶: ۲۱۲).

۱-۲-۳-۱- تبعیض در افغانستان

از تحقیق کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان در سال ۱۳۹۷ که نتیجه آن را دکتر سیما سمر، رئیس این کمیسیون، در رسانه‌ها بیان کرد، برمی‌آید که در مجموع ۳۱.۲ درصد مصاحبه شوندگان گفته‌اند یک یا چند بار به دلایل وابستگی‌های خویش به قوم، دین یا مذهب و زبان مشخصی، مورد تبعیض قرار گرفته‌اند و این رقمی کمی نیست (ر.ک: کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، ۱۳۹۷: ۵۱). این درحالی است که در قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان ضمن آن که در مقدمه به تفصیل در مورد رفع تبعیض سخن گفته، در ماده ۶ دولت را مکلف دانسته است تا با تمام شهروندان، رفتار برابر داشته باشد: «دولت به ایجاد یک جامعه‌ی مرفه و مترقی بر اساس عدالت اجتماعی، حفظ کرامت انسانی، حمایت حقوق بشر، تحقق دموکراسی، تأمین وحدت ملی، برابری بین اقوام و قبایل و انکشاف متوازن در همه مناطق کشور مکلف می‌باشد» (قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان، ۱۳۸۲: ماده ۶). در ماده‌ی بیست و دوم نیز آمده است: «هر نوع تبعیض و امتیاز بین اتباع افغانستان ممنوع است؛ اتباع افغانستان اعم از زن و مرد در برابر قانون دارای حقوق و وجایب مساوی می‌باشند» (همان، ماده ۲۲).

۲- بحث و بررسی

۱. جنبش عدالت‌خواهی روشنایی

در سال ۱۳۸۹ (پایان دوره دوم حکومت حامد کرزی)، بانک انکشاف آسیایی طرح برق «توتاپ» (TUTAP) که پنج کشور آسیای مرکزی و جنوبی (تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان، افغانستان و پاکستان) را در بر می‌گرفت، طراحی کرد. هدف این طرح، ایجاد زیرساخت‌هایی بود که بتواند برق مازاد کشورهای آسیای مرکزی را از مسیر افغانستان به پاکستان و هند انتقال دهد تا کمبود انرژی در این کشورها جبران شود. پس از آن که این طرح به اعلان گذاشته شد، شرکت مطالعاتی و مشورتی آلمانی «فیشنر» (Fitchner) - از شرکت‌های مطالعاتی معتبر در سطح بین‌المللی - کار طرح اصلی آن را به عهده گرفت و مطالعات خود را روی آن شروع کرد. «به باور کارشناسان فیشنر، خط برق ۵۰۰ کیلوولت ترکمنستان [توتاپ] باید از مسیری بگذرد که با استراتژی کلان کاهش وابستگی به برق و سپس خودکفایی و صادرات انرژی و انکشاف و استخراج معادن هم‌سو شود. به همین دلیل، مسیر بامیان را برای عبور این خط برق انتخاب کردند» (کریمی، ۱۳۹۸: ۲۳۹).

با عبور این خط برق از مسیر بامیان، انکشاف و استخراج ذخایر بزرگ زغال سنگ «دره صوف»، «اشپشته» و استخراج معادن بزرگ آهن «حاجی گک» در بامیان و مس «عینک» در لوگر ممکن می‌شد. افزون بر آن، عبور خط برق از مسیر سالنگ، از نظر تکنیکی نیز خطرناک بود؛ زیرا شرکت فیشنر گفته بود، عبور خط برق ۵۰۰ کیلوولت ترکمنستان از مسیر سالنگ، اگر نگوئیم ناممکن، بسیار دشوار خواهد بود.^۷ (ر.ک: کریمی، ۱۳۹۸: ۲۴۵-۲۴۷). با این همه، کابینه ۱۱ ثور/ اردیبهشت «حکومت وحدت ملی»، تمام این مطالعات و خطرات را نادیده گرفت و دستور تغییر مسیر پروژه را از مسیر «بامیان-وردک» به مسیر «سالنگ» صادر کرد. چنین بود که مردم افغانستان این تصمیم کابینه را یک تبعیض آشکار خواندند و از حکومت وحدت ملی خواستند به این اقدام تبعیض‌آلود و خلاف منافع ملی و کشوری خاتمه دهند. رهبران سیاسی، نمایندگان مردم و استادان دانشگاه جلسات زیادی را با مسئولان و شخص رئیس جمهوری دایر کردند؛ اما هیچ‌یک

نتیجه قناعت بخش ندادند. از این رو، در پی راه دیگری شدند و تصمیم گرفتند با راه اندازی اعتراضات مردمی جلوی این تصمیم گرفته شود.

راه پیمایی‌ها یکی پس از دیگری در کابل و شهرهای دیگر افغانستان و نیز در برخی کشورها دایر شد. در راه پیمایی ۲۷ ثور/ اردیبهشت، پس از آن که دولت افغانستان پاسخ قناعت بخش به راهپیمایان نداد، این تظاهرات نامحدود اعلان شد.

راه پیمایی دوم جنبش روشنایی در گرمای سوزان ۲ اسد/ مرداد و بدون حضور رسانه‌ها شروع شد. جمعیت زیادی از اقشار مختلف در این راه پیمایی شرکت کرده بودند و شعارهای عدالت و برابری سر می دادند. حوالی ساعت ۲، زمانی که معترضان داشتند خیمه‌های تحصن را به خاطر تظاهرات نامحدود برپا می کردند، در اثر دو انفجار پی هم در میان معترضان این راهپیمایی به خاک و خون کشیده شد و مسئولیت آن را داعش (شاخه خراسان) به عهده گرفت. «در روز تظاهرات از جانب دولت افغانستان اینترنت و شبکه‌های مجازی در کابل قطع شده بودند و این مسئله موجب شد تا رسانه‌ها نتوانند تظاهرات را پوشش دهند. متأسفانه این تظاهرات با انفجار سه بمب یا شاید عملیات انتحاری و شلیک گلوله‌ها از سوی گروهی نامعلوم به خاک و خون کشیده شد. این انفجارها بیش از ۸۵ کشته و ۳۰۰ زخمی برجای گذاشت که اکثریت کشته شدگان دانشجویان و جوانان هزاره بودند» (شریعتی سحر، ۱۳۹۵: ۱۸۳).

مجموعه‌های شعری «هر روز خون تازه طلب می کند زما»، «فریاد روشنایی» و «آیه‌های روشنایی» مجموعه‌هایی‌اند که بلافاصله پس از رویداد خونین دوم اسد (مرداد) گردآوری و منتشر شدند. شاعرانی که اشعارشان در این مجموعه‌ها گردآمده‌اند، به بیش از ۱۴۰ نفر می‌رسند که در داخل و خارج از افغانستان به سر می‌برند. افزون بر آنان، اشعار تعدادی از شاعران هم‌زبان ایرانی و یک شاعر آمریکایی نیز در این مجموعه‌ها آورده شده است.

پرداختن به همه موضوعات و درون‌مایه‌های این اشعار در این سیاهه نمی‌گنجد. از این رو، تنها به مهمترین اهداف، پیام‌ها و توصیف جنبش روشنایی پرداخته می‌شود.

۲. اهداف جنبش روشنایی

هم‌زمان با شکل‌گیری جنبش روشنایی، شاعران عدالت‌خواه نیز به خاطر مبارزه با تبعیض به سرودن شعر روی آوردند. این اشعار ابتدا روی کرد تشویقی داشتند، رفته‌رفته روی کرد مبارزه‌ای پیدا کردند و سرانجام پس از حادثهٔ دوم اسد، حالت سوگواری و انتقام‌جویی به خود گرفتند. با مطالعهٔ اشعار جنبش روشنایی، می‌توان به اهدافی دست یافت که عدالت‌خواهان به دنبال آن بوده و به خاطر آن قربانی شده‌اند. معترضان در حرکت‌های اعتراضی مسالمت‌آمیزشان اهداف مشخص و پیام‌های روشن دنبال کردند که به مهم‌ترین آن‌ها پرداخته می‌شود:

۳. مبارزه با تبعیض

مبارزه با تبعیض از اساسی‌ترین اهداف جنبش عدالت‌خواهانهٔ روشنایی است و اساساً این جنبش به دلیل برخوردهای سلیقه‌ای و دوگانهٔ حکومت افغانستان با شهروندان شکل گرفته است. دوبیتی علی بیانی با یک لحن جسورانه از رفتار تبعیض‌آمیز حکومت وحدت ملی انتقاد می‌کند:

کفن پوشیده می‌آیم سراغت به خاک ارگ می‌کوبم دماغت
چراغ من اگر خاموش باشد تو هم روشن نمی‌ماند چراغت!

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۶۵)

رمضان محمودی:

صفحه‌ای در دل تاریخ ورق خواهیم زد جلوهٔ تیرهٔ شب را به شفق خواهیم زد
کاخ صد سالهٔ تبعیض فرو خواهیم ریخت بر تن خستهٔ تاریخ رمق خواهیم زد

(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۶۰)

قنبر علی تابش:

وقتی ستم، چاقو به چاقو تیز باشد از بال و پر، سهمت، فقط تبعیض باشد
با رشتهٔ خون تاب باید خورد، برخیز! در کاسهٔ سر، آب باید خورد، برخیز!

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۲۰)

آمنه نروزی:

گفتند بین ما و شما هیچ فرق نیست فرق است درد ما به خدا، دردِ برق نیست
تبعیض دیده‌ایم و دل افکار مانده‌ایم هم‌چون درخت یخ‌زده بی‌بار مانده‌ایم
(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۳۶)

۴. مبارزه با تعصب

یکی از اهداف جنبش روشنایی، مبارزه با تعصب قومی و قبیله‌ای در افغانستان است. معترضان در این جنبش با لحن تند، تعصب پیدا و نهان اقوام را نکوهش می‌کنند. دوییتی محمد بشیر محمدی یکی از آن نمونه‌ها است:

زِی‌زاده‌ی کور در تعصب‌ها، غرق بسته است به روی کشور بودا، برق
او غافل از این که مردم از دانش و فهم چون آینه، روشنند از پا تا فرق
(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۵۱)

حکمت نظری، در دوییتی‌اش تعصب را به‌عنوان عامل کشتار عدالت‌خواهان در رویداد دوم اسد به شمار آورده است:

به بام دشمنی‌ها زینه بستند مروّت را به بمب کینه بستند
خییشان در شب مرگ عدالت به دستان تعصب، خینه بستند

(همان: ۱۶۶)

۵. مبارزه با سکوت

برخی از شاعران عدالت‌خواه کسانی را که درباره سرنوشتشان و یا سرنوشت هم‌وطنانشان بی‌تفاوت بوده‌اند و یا سکوت کرده‌اند، مورد انتقاد قرار می‌دهند. اشعاری که با سکوت به مبارزه برخاسته‌اند، به طیف‌های مختلف جامعه از رئیس‌ان جمهوری و اجرائیه گرفته تا رهبران هزاره‌ها و مردم عادی تاخته‌اند و دلیل وضعیت ناگوار هزاره‌ها را در سکوت آنان یافته‌اند. در شعر علی بیانی آمده است اکثر مشکلاتی را که مردم متحمل می‌شوند به دلیل سکوت تلخ آنان بوده است:

از این گرداب چون فواره‌ها آزاد باید شد سکوت تلخ را فریاد در فریاد باید شد
 غرور میهن، آوار و تو آوارتر تا کی؟ بیا برخیز از آوار تا آباد باید شد
 (رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۷۲)

بشیر رحیمی نیز از سکوت مردم سخن می‌گوید و مردم را تشویق می‌کند که فریادهایشان را بلند کنند و از همهٔ دردمندان بخواهند که با آنان همراه شوند تا ریشهٔ تبعیض و بی‌عدالتی از میان برداشته شود؛ چرا که سکوت عاقبتی جز تحقیر، ذلت و خواری ندارد:

کابل! دهان وا کن، خیابان در خیابان فریاد شو، فریاد چندین تیره و ایل
 تا کی در اجمال گره باشد لبانت؟ واکن دهان تا زخم یابد شرح و تفصیل
 یک‌یک فراخوان دردمندان را در آغوش دریا شود از قطره قطره قطره، تشکیل
 تا کی نشستن در سکوت ننگ و تحقیر؟ تا کی شود تبعیض بر این خلق، تحمیل؟
 باید صدا شد، کوچه کوچه تا خیابان باید به میدان پا نهادن، خیل در خیل
 این جا «اگر خاموش بنشین گناه است» خاموشی ما چیست غیر از مرگ و تذلیل
 (همان: ۲۷-۲۸)

همو گوید:

رسیده است زمانی که جیغ باید شد به رنگ شعله، زبانی بلیغ باید شد
 شبیه شیشه به اندازهٔ شکستن‌ها زبان تیزتر از هرچه تیغ باید شد
 (همان: ۳۰-۳۱)

تا چند نشسته و دهان بردوزیم در آتش نابرابری‌ها سوزیم؟
 باید که چو غنچه، سر به کف، در این باغ از مشتِ گره کرده، چراغ افروزیم

خاموش نمی‌شویم، خاموشی چیست؟ خاموشی ما به غیر حق پوشی نیست
 باید که چاروار قامت افراشت تا چند در این ستم فراموشی زیست؟
 (همان: ۱۵۲-۱۵۳)

بشیر رحیمی به رهبران هزاره که در کابینه حکومت وحدت ملی حضور دارند و می‌توانند روی تصمیم کابینه مبنی بر تأیید طرح توناپ از مسیر بامیان - وردک تأثیرگذار باشند؛ اما سکوت کرده‌اند، می‌گویند:

بِهَلِ سَكوت كند آن كه مصلحت‌بین است زبان به كام كشد آن كه اهل تمكين است
بِهَلِ كه حال كند يك دو روز را در ارگ كه نيست بهتر از اين، سروان ما را مرگ
(همان: ۳۰-۳۱)

۶. ظلم‌ستیزی

مبارزه با ظلم در طول تاریخ از موضوعات قابل توجه بوده است. در هر دوره‌ای، عدالت‌خواهانی قد برافراشته و در برابر ظلم مبارزه کرده‌اند؛ همان‌گونه که در برابر فرعون، حضرت موسی^(ع)؛ در برابر یزید، امام حسین^(ع)، در برابر ضحاک، کاوه آهنگر؛ و... ایستاده‌اند. بی‌دینی، جهالت، قوم‌گرایی، تبعیض و... به عنوان دلایل ظلم ظالمان در اشعار شاعران جنبش روشنایی برشمرده شده است. به شعر پایین از غلام نبی اشراقی توجه کنید:

دست عروس كوه و بیابان كشورم با تیغ ظلم دشمن بی‌دین خضاب شد
از اژدهای قوم و نژاد و زبان و سمت خواب خوش شبانه پر از اضطراب شد
از بس كه دیو جهل به هر گوشه خفته است پنهان به پشت ابر، مه و آفتاب شد
(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۹۲)

رمضان محمودی هدف از حرکت اعتراضی عدالت‌خواهان و آمدن آنان در خیابان‌ها را مبارزه با ظلم دانسته است:

می رویم تا همه جا عشق تجسم گردد ظلم در هم شکنند شور ترنم گردد
قصه چلچله‌ها را دمی از سر گیریم یادی از خواهر یک دانه «تبسم»^۱ گردد
(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۶۰-۶۱)

^۱. اشاره به جنبش تبسم دارد که در پیوند به بریده شدن گلوی شکریه تبسم ۹ ساله و همراهانش در سال ۱۳۹۴ شکل گرفت.

۷. عدالت‌خواهی

اهداف عدالت‌خواهانه‌ای که در جنبش‌های عدالت‌خواهی افغانستان تعقیب شدند/ می‌شوند، شکل پخته‌تر و برنامه‌ریزی‌شده‌تر حرکت عدالت‌خواهانهٔ شهید مزاری^{۱۱} در برابر حذف هزاره‌هاست. شهید مزاری با درک تبعیض تاریخی، هزاره‌ها را متحد ساخت تا در برابر سرنوشت خود حساس باشند و نگذارند حقوق‌شان پایمال شوند. *ابوالحسن بیانی*، یکی از شاعران جنبش روشنایی، حرکت عدالت‌خواهانهٔ هزاره‌ها را ناشی از بی‌عدالتی تاریخی دانسته و متذکر می‌شود که دیگر مردم هزاره از هیچ ظالمی هراس ندارند:

نباشد باک ما را از قساوت‌های سفاکان هزاره شکوه از بیداد ماضی و کنون دارد
برای دفع استبداد و استرداد حق خویش هزاران لالهٔ دیگر به سر شور جنون دارد
(واعظی، ۱۳۹۵: ۳۶)

شریف سعیدی:

ما باز بلند از همه، فریاد نمایم رفع از سر خود، سایهٔ بیداد نمایم
«توتاپ» فقط دعوت یک واقعه باشد ما تا به ابد، داعیهٔ داد نمایم
یک بار دگر آمده در راه عدالت روشنگری دیگری، ایجاد نمایم
بگذار بگویند که ما پای فراتر از جاجیم^{۱۲} پوسیدهٔ اجداد نمایم
ما پای وطن را که به زولانه^{۱۳}ی تبعیض پیچیده شده، از ستم آزاد نمایم
(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۷۲)

صحرا دردمند:

و اما امروز/ آمدم تا روشنی بگیرم/ یکی آمدم/ هزار باز گشته‌ام/ هر هزار تکه‌ام هم
اکنون/ جدا جدا/ از تو عدالت می‌خواهند.

^{۱۱} شهید مزاری، رهبر هزاره‌ها که در سال ۱۳۷۳ به دست طالبان به شهادت رسید.

^{۱۲} جاجیم: نوعی فرش است. این مصراع اشاره به ضرب‌المثل هزارگی دارد: «پا را از گلیم پدر دراز نکن».

^{۱۳} زولانه: زنجیری که به گردن، دست‌ها و پاهای زندانی می‌بندند.

دنبال معنای آن ترازوی مشهور می گردیم؛/ همان که خیلی جاها آویزان است/ نامش
چه بود؟/ هان! عدالت، انگاری.../ این جا انگار توی کفه های ترازو/ هر چه خون بریزی/
نمی شود/ مساوی با جیب هایی که بمب می خزند (رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۴۴-۱۴۵).

۸. حق خواهی

منظور از «حق» آن گونه ای که در اشعار شاعران بازتاب یافته است، «حق عادلانه» است؛ نه کم و نه بیش. این داعیه حق طلبی که از وجود تبعیض سیستماتیک ناشی شده، روحیه ایستادگی و پایداری در وجود معترضان پدید آورده است. محمدبشیر رحیمی این حق را «نص صریح» خوانده است که تحریف پذیر نیست و بایستی برآورده شود:

حق، روشنی و روشنی، نص صریح است این آیه بیرون است از تفسیر و تأویل
این حق که آهن نیست تا زنگش بگیرد چون نقره صبح است؛ جوهر جوهر استیل
این حق شبیه نور باید پخش گردد تا جمع گردد سایه هر چه ابطال
(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۲۷-۲۸)

همو در شعر دیگر گوید:

«توتاپ» حق ماست؛ چون ما اهل نوریم مهتاب مال ماست، ما با ماه، جوریم
جز ما که بود آینه دار روشنایی؟ خورشید را چون ماه، ما شان ظهوریم
این صبح، سهم ماست؛ سهم نسل خورشید نسلی که در هر عرصه ای گرم حضوریم
(همان: ۲۳)

در شعر قاسمی آمده است که هزاره ها دیگر به گذشته بر نمی گردند و دیگر زیر بار
ظلم نمی روند و به مبارزاتشان ادامه می دهند:

این کرانه/ این زمین و آب حق ماست/ شعله های آفتاب حق ماست/ روزگار مویه های
غم گذشته است/ دیگر آن زمانه ستم گذشته است/ کوه های سرکشیده تا فلک/ سایه ای ز
قامت رسای ماست (همان: ۱۱۶)

حسین موحد بلخی نیز خطاب به مردم دنیا روشنایی (برق توتاپ) را حق معترضان دانسته و یادآور می‌شود که ما (هزاره‌ها) هیچ‌گاهی برای نان به خیابان نمی‌آییم؛ ما حق مسلم و ضایع‌شدهٔ خود را می‌خواهیم:

«روشنایی» و خورشید، حق ماست ای عالم! ما نمی‌کشیم آری، از برای نان فریاد

(همان: ۳۵)

شعر رضا محمدی گویا تکملهٔ شعر موحد بلخی است و در آن از سخت‌کوشی و عزتمندی هزاره‌ها سخن به میان آمده است:

حق را به مال و حال پرستی نمی‌دهیم	حق، نام ماست، نام به پستی نمی‌دهیم
از ما، کسی ز راه به سیلی نمانده است	فواره، سر به زیر ذلیلی نمانده است
شیری که بی‌هوای کنام است اجنبی است	هرکس، زیون جاه و مقام است اجنبی است
تاریک نیست نه دلمان، نه زمانه‌مان	روشن، به آتش سرِ ما باد خانه‌مان

(همان: ۶۰)

«ما فقط حق خود را می‌خواهیم؛ نه کمتر و نه بیشتر» حرفی که زبان‌زد معترضان به‌خصوص سفیران و شاعران جنبش روشنایی است. این داعیه در شعر علی رضا رحمانی چنین آمده است:

حرف ما، برق و روشنایی نیست، حرف ما، حق عادلانهٔ ماست
این که توتاپ و هر چه می‌گفتیم، درک کردی فقط بهانهٔ ماست
حق آب و گلی که از این خاک، بعد تکرار سال‌ها سختی
می‌زدم با وجود خود، فریاد: «به خدا، این وطن که خانهٔ ماست»
ولی افسوس گوشتان کمر بود، فکر کردی که ظلم پابرجاست
خون ما را گمان کنم دیدی؛ به خدا، خون ما نشانهٔ ماست

(همان: ۹۸)

۹. انتقام‌گیری و خون‌خواهی

حس انتقام‌گیری زمانی در میان معترضان شدت یافت که ۸۷ نفر از عدالت‌خواهان در اثر بی‌توجهی حکومت و حملات انتحاری به شهادت رسیدند و صدها تن دیگر زخمی شدند. این عمل ناجوان‌مردانه احساسات مردم را به شدت برانگیخت که نمونه آن را در شعر شاعران می‌توان دید. گاهی شاعران در مصاف انتقام‌جویی به اندازه‌ای پیش می‌روند که به هیچ چیزی جز مقابله به مثل راضی نمی‌شوند. به اعتقاد شاعران، دیگر کار از حرکت‌های مدنی گذشته است و باید با کسانی که با تیغ و تفنگ حرف می‌زنند، با زبان خودشان حرف زد؛ نمونه‌های از این حساسیت و تشویق به مقابله به مثل در اشعار زیر آمده است:

محسن سعیدی:

چارهٔ پتیاره چیست؟ داروی هر کاره چیست؟ پاسخ تیغی به تیغ، پاسخ تیری به تیر

(همان: ۱۸)

اسلم غرجستانی:

کجایی دلبر ایام جنگم
رفیق دره‌ها و کوه و سنگم
بیا که شاه کشور هار گشته
بگیر دستم الا زیبا تفنگم

(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۱۷۸)

فیاض:

عرصه بر خصم تنگ باید کرد
تا رمتق مانده جنگ باید کرد
سهم ما وقتی قتل و کشتار است
«ارگ^{۱۴} را «دهم‌زنگ^{۱۵}» باید کرد

(همان: ۱۷۶)

ناصر نادر:

خانهٔ ظلمه واژگون سازیم
دشمنوره ز صف برون سازیم
آمدیم تا بهار قد بکشه
آمدیم تا شوه زبون سازیم

^{۱۴} - کاخ ریاست جمهوری

^{۱۵} - زندان مرکزی کابل

(همان: ۱۷۴)

کبر/کیا با یاد کردن خاموش شدن صدای تعداد زیادی از عدالت‌خواهان به آنان وعده می‌دهد که معترضان به خون‌خواهی آنان برخوانند خاست و انتقام خون آنان را تا آخرین قطره خوهند گرفت:

...خواهرم، برادرم! نمی‌گذارم خونت را این‌گونه بنوشند/ ما همان فرزندان بابه‌ایم/ تا آخرین قطره حسابش را می‌گیریم (همان: ۹۶-۹۷).

۱۰. آزادی

حادثهٔ دوم اسد (مرداد) که در آن جوانان هزاره به خاک و خون کشیده شدند، جدا از این که پیامدهای ناگواری بر روان مردم و خانواده‌ها گذاشت، به مردم درس آزادی داد. به‌خصوص، ماندن معترضان در صحنه و درخواست مطالبات خون‌خواهانهٔ آنان نشان داد که مردم هزاره هیچ‌گاهی زیر بار ظلم و ذلت نمی‌روند و در راستای عزت و سربلندی خود آزادانه می‌رزمند. محمدعلی جاوید نیز از آزادگی مردم هزاره که در آن زن و مرد و پیر و جوان به میدان می‌آیند و برای آزادی خود تلاش می‌کنند، یاد کرده است:

اگرچه خانهٔ ما در عزا فرو رفته	گمان مدار که عزت ز ما فرو رفته
اگر شهید فراوان به خون خود خفتند	ولیک قصهٔ آزادگی به ما گفتند
تمام مردم ما، سر به کف، روان هستند	اگر که مرد و زن و پیر و یا جوان هستند

(رحیمی و قیاض، ۱۳۹۵: ۶۹)

ناصر نادر نیز تأکید دارد که ریختن خون عدالت‌خواهان در میدان دهمزنگ، درس آزادی را به همراه داشت:

راهرو نوری، سر سپردهٔ مو ^{۱۷}	بارِ عشقه ده ^{۱۸} شانه بردهٔ مو
افتخار و شکوه آزادی است	دهمزنگِ ده خون تپیدهٔ مو

(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۱۷۵)

^{۱۷} مو: ما

^{۱۸} ده: در

در شعر «خون هزاره» از شهیر داریوش، خطاب به حکومت وحدت ملی و تروریستان آمده است، فریاد آزادی و عدالت خواهی چیزی نیست که با کشتن خاموش شود؛ ما برای رسیدن به آزادی و عدالت هم چنان آماده ایم و می رزمیم:

خونیم ... خونین تر ز تاکستان	ما ساده ایم و ساده می رزمیم
پیمانهای در کام آزادی	پیمانهای در جاده می رزمیم
اما بدان فریاد آزادی	این گونه با کشتن نمی خشکد
ما بر خلاف رسم هر بازی	بر گور یک شهزاده می رزمیم

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۰۰-۱۰۱)

امان پویامک: «گندمی از نو باید پاشید/ روی این دردهای نمکسود بی سود/ و چند شبی را خوابید/ با این خرمن مرگ آگین پر از رؤیا/ تا فصلی برسد/ که دست رنج تلخ چند هزار ساله مان را/ به دست بادهای آزادی بسپریم/ تو سر بریده ات را برداری از دل دشت/ من رگ های دریده ام را/ بیارم از سرخی خیابان/ و حاصل خیزترین خرمن جهان باشیم/ تا جای مرگ و/ گرسنگی و/ عطرنان را/ با آزادی و آزادی و آزادی/ عوض کنیم» (واعظی، ۱۳۹۵: ۳۵)

۱۱. بیداری

مردم آگاه و بیدار هزاره زمانی که پی بردند در کشور تبعیض جریان دارد و حکومت وحدت ملی مخفیانه در ادامه تبعیض های مرسوم، جلوی طرح ملی (طرح توتاپ) را می گیرند، به صحنه آمدند و با اعتراضاتشان جلوی این کار را گرفتند. شعر رضا محمدی که در زیر آورده شده، از مردم می خواهد نگذارند تاریخ بر آنان تکرار شود:

تا چند، ملک دایه به این و به آن دهیم؟ دنیای خویش در طبق رهنان نهیم؟
تا چند زیر سلطنت دار بشکنیم؟ تا چند بین پخسه^{۱۹} و دیوار بشکنیم؟

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۶۱)

^{۱۹} پخسه: به دیوار خانه های گلی پخسه گفته می شود و اشاره به ظلم های شاهان گذشته که قلعه ها را با ظلم آباد می کردند و کسانی را که خسته می شدند و کار نمی توانستند لای پخسه می گذاشتند و بر روی او دیوار می کشیدند.

این نكوهش خواب‌رفتگی در شعر *تانيا عاكفی* نیز بازتاب یافته است:

بخشی به خواب رفته و سر بر نمی‌کنیم لب را برای گفتن حق تر نمی‌کنیم
یک عده هم چو من بنویسیم کم کمک این شمع‌های ست کارک بهتر نمی‌کنیم
(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۱۸۶)

شفیق عزیزی:

گهواره‌ها و بستر این کودکان ما بیداری است و مکتب فن، خوابگاه نیست
(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۸۵)

مرتضی برلاس معتقد است حادثهٔ دهم‌زنگ (دوم اسد) با تمام غم و اندوهی که در پی دارد، برای مردم بیداری بخشیده است و امید می‌رود با حفظ این بیداری، دیگر چنین وضعیتی بر مردم تکرار نشود: «... خون می‌بازد رنگ، خون می‌بازد زنگ / ذهن مرا زنگ زده است، ده مرا زنگ زده است... / ده مرا رنگ زده است، سرخ / ده مرا به گورستانی در آن سوی شهر برده‌اند / شده است کابوسی در من، زاده / که راه به راه، زنگ زنگ / بیدارم می‌کند» (همان: ۱۴۶-۱۴۷)

۱۲. پیام‌های جنبش روشنایی

جنبش روشنایی از بدو شکل‌گیری تا کنون، از حکومت‌خواست‌های مشخص و روشنی دارد و عبارت از رفع تبعیض سیستماتیک و تأمین عدالت اجتماعی است. آنچه از مطالعهٔ اشعار روشنایی به دست می‌آید، شاعران در کنار این که خواست‌های مشخص جنبش روشنایی را در اشعارشان بازتاب داده‌اند، به مصادیق مدنی‌بودن و مسالمت‌آمیز بودن اعتراضات جنبش روشنایی به‌عنوان پیام‌های جنبش پرداخته‌اند که در پی به برخی از موارد آن اشاره می‌شود:

۱۳. صلح‌طلبی

یکی از پیام‌های جنبش روشنایی صلح‌طلبی است. معترضان با شعارهای «عدالت» و «حمایت از نیروهای امنیتی و دفاعی»، خطاب به رئیس‌ان جمهور و اجرائیه، می‌گویند: ما به جنگ شما نیامده‌ایم که راه ما را دیوار کشیده‌اید، ما همیشه طرف‌دار و حامی صلح بوده‌ایم و می‌مانیم. این مطلب در شعر شفیق عزیزی چنین آمده است:

لبخند را به قیمت جان مشتری ستیم ما صلح می‌خریم، کسی رزم خواه نیست
(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۸۵)

پرویز قرین صلح‌طلبی را در ردیف مبارزات عدالت‌خواهانه جنبش دانسته است. به نظر او به همان اندازه‌ای که عدالت‌خواهان با تبعیض، بی‌عدالتی، تعصب و حذف سیستماتیک به مبارزه برخاسته‌اند، خواهان صلح نیز شده‌اند:

خون من رنگ سرخ پیروزی است، روی لب‌های من ترانه صلح
در گلو نعره عدالت را می‌برم هدیه تا به خانه صلح
روشنی تحفه نجیب من است، روشنی واژه‌های سبز دلم
تا به کی تیشه می‌زنی حالا، ریشه‌های تر جوانه صلح؟
خسته از جنگ و دود و باروتم، خسته از این همه تعصب کور
خسته از حذف سیستماتیکم، تشنه آب بی‌کرانه صلح

(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۴۴)

در برخی اشعار هرچند به صورت مستقیم کلمه صلح به کار نرفته است؛ اما از قراین معلوم می‌شود که جنبش روشنایی به هیچ وجه به دنبال خشونت و دعوا نیست. این مطلب با توصیفی که در دوبیتی علی بیانی آمده، به خوبی قابل استفاده است:

نه نارنجک، نه سنگ آورده با خود قلم جای تفنگ آورده با خود
نه سر دارد، نه تن، این دست از کیست که گل در دهمزنگ آورده با خود؟

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۶۵)

۱۴. اتحاد

دست‌های زیادی از خائنان داخلی و استکبار بیرونی در نفاق‌افکنی و جدایی اقوام افغانستان دخیل بوده‌اند. قدرت‌های استعمارگر به خاطر منافع خودش ملت افغانستان را با استفاده از سلاح قوم و مذهب علیه همدیگر تحریک کرده‌اند و این مردم را به جان هم‌دیگر انداخته‌اند. یکی از پیام‌های بیدارگرانه جنبش روشنایی، اتحاد اقوام افغانستان است. نمونه‌ای از وحدت‌طلبی اقوام در دوبیتی‌های محمد حسینی فطرت آمده است:

الا ای هم وطن، تا کی جدایی؟
تماشاگر مشو، با ما پیوند

ز جا برخیز با نور خدایی
بیا با ما برای هم صدایی

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۶۰)

فریدون نوروززاده خطاب به اقوام افغانستان می‌گوید:

همه، آتش! همه، آتش فشانیم
به دست ما، سلاح «روشنایی» است

همه، خورشید و از یک آسمانیم
بیا شب را از این کوچه برانیم

(همان: ۱۵۸)

«عدالت برای همه» شعاری بود که آن‌را میلیون‌ها انسان در جنبش روشنایی فریاد می‌کشیدند. به همین خاطر است که جنبش روشنایی را نمی‌توان یک جنبش قومی و مختص به هزاره‌ها دانست. محمد شریف سعیدی بر مفاد همین خواست جنبش، اقوام افغانستان را چنین خطاب می‌کند و می‌گوید: در عمل خود را به من نشان بده و مرا «ورور»^{۲۰} صدا کن تا من نیز تو را «لالی»^{۲۱} و «دادر» بخوانم:

«وروره» صدایم کن از دل که من
نشام بده در عمل، خویش را

صدایت کنم «لالی» و «دادرم»
که گفتار سبزت شود باورم

(همان: ۴۷)

۱۵. هم‌دلی

یکی از پیام‌های جنبش روشنایی که در اشعار شاعران بازتاب یافته است، هم‌دلی اقوام و به‌خصوص هزاره‌ها است. آنچه که از اشعار شاعران روشنایی استفاده می‌شود، هم‌دلی و هم‌صدایی مهمترین انگیزهٔ عدالت‌خواهی بوده است. نمونهٔ آن را می‌توان در دویستی هزارگی زکریا دید:

بیرارو^{۲۲} جم^{۲۳} شده د‌شار^{۲۴} کابل
برای هم‌دلی و هم‌صدایی

^{۲۰} «ورور» کلمه‌ی «پشتو» و به معنای برادر است.

^{۲۱} در لهجه‌ی هزارگی به «برادر»، «لالی» گفته می‌شود.

^{۲۲} بیرارو: برادران

^{۲۳} جم: گرد آمدن، جمع شدن

که یک بار دگر مانند دریا
خروشد از برای روشنایی
(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۶۲)

علی توحیدی در دوبیتی‌اش بر تداوم هم‌دلی در راستای تحقق عدالت تأکید دارد:

چه شب‌های طلایی خواهد آمد
پیام همگرایی خواهد آمد
اگر با همدگر، هم‌دل بمانیم
دوباره روشنایی خواهد آمد

(همان: ۱۷۳)

۱۶. احترام به پلیس

از کارهای باارزشی که در راه‌پیمایی‌های جنبش روشنایی اتفاق افتاد و در نوع خود بی‌نظیر بود، تقدیم کردن گل به پلیس و نیروهای امنیتی بود. معترضان با این کار خود خواستند بفهمانند که نیروهای امنیتی و دفاعی کشور برای افغانستان بسیار مهم‌اند و باید زحمت‌های آنان به دیده قدر نگریسته شود. زکریا فصیحی مردم افغانستان را مخاطب قرار داده و از آن‌ها می‌خواهد پس از این به جای خشونت و تفنگ و مرمی، با گل، دانایی و احترام سراغ یک دیگر بیایم:

از این پس با دل لبریز از مهر
بیا که جای مرمی، گل بکاریم
کمی هم تخم علم و هم‌زبانی
به روی دفتر کابل بکاریم

(همان: ۱۶۲)

علی مدد رضوانی:

بیا تا لاله و سنبل بکاریم
از این جا تا خود کابل بکاریم
به جای ماین^{۲۵}، در آغوش این خاک
کنار جاده‌هایش گل بکاریم

(همان: ۱۶۴)

محمد صابر رضایی:

انگیزه برای گل خریدن بدهید
گوشِ شنوا بهر شنیدن بدهید
همواره قفس برای مردن نُبود
اندیشه برای پرکشیدن بدهید

برای مردم این شهر گل حراج کنید
به جای کینه، بغل بوسه را رواج کنید
دو چشم خستهٔ امید زندگی را بعد...
به روشنی پس از تیره شب علاج کنید
(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۱۰۹)

رمضان محمودی:

در جاده‌ها با دسته‌های گل رسیدیم
با لاله‌ها و سوسن و سنبل رسیدیم
با گل تمام عقده‌ها را بسته کردیم
با گل تمام کینه‌ها را بخیه کردیم
گل بر گلوله بعد از این پیروز باشد
این قصهٔ هر لحظه و امروز باشد
(واعظی، ۱۳۹۵: ۷۰)

۱۷. میهن‌دوستی

میهن‌دوستی یک امر فطری است و در وجود هر انسان آزاداندیش دیده می‌شود. در دین اسلام نیز حب وطن از جایگاه خاصی برخوردار است. حضرت علی^(ع) در مورد وطن‌دوستی فرموده‌اند: «عُمِّرَتِ الْبُلْدَانُ بِحُبِّ الْاَوْطَانِ؛ به وسیلهٔ وطن‌دوستی شهرها آباد می‌گردد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵: ۴۵). حس میهن‌دوستی و عشق به وطن، زمانی در وجود اشخاص برانگیخته می‌شود که وطن در معرض تهاجم یا ناآرامی قرار بگیرد؛ این مطلب در شعر فرهاد فرهمند نیز مشاهده می‌شود:

میهن! کجای نقشه‌ات آرامش من است
ای کاش کرد تجربه آزادی تو را
هر دفعه ضجه‌ات زدم و ضجه‌های من
گم گشت لابه‌لای صدای گلوله‌ها

جنگ سیاه... سبز شدن... سرخ مردن و
از کودکی جز این همه چیزی ندیده‌ایم
قدر غروب بی‌پدری‌های یک یتیم
ما با تو زجر آن چه که باید... کشیده‌ایم
(یعقوبی، ۱۳۹۵: ۹۲)

۱۸. توصیف جنبش روشنایی

اعتراضاتی را که جنبش روشنایی رقم زد، در نوع خود در افغانستان بی نظیر بود. اعتراضاتی که کاملاً در یک فضای مسالمت آمیز و با نظم خاص صورت گرفت و در آن به هیچ کسی آسیب نرسید. مردم شجاعانه به خیابان‌ها ریختند و با شور و شوق برای دادخواهی حضور یافتند و در این راه استقامت کردند.

اکثر شاعران جنبش روشنایی، این جنبش را وصف کرده‌اند و از حضور پرشکوه مردمی که برای عدالت خواهی به پا خاسته بودند، تمجید و توصیف کرده‌اند.

۱۹. شجاعت

در کشوری که همواره عدالت‌خواهان را سرکوب کرده‌اند و به اشکال مختلف از سر راهشان برداشته‌اند، اعتراض در برابر تبعیض و بی‌عدالتی کار سختی به نظر می‌رسد. با وجود آن، هزاره‌ها با داشتن روحیه ظلم‌ستیزانه و حق‌خواهانه‌شان همواره در برابر بیداد ایستاده‌اند و حاکمان را به رفتار تبعیض‌آمیزشان محکوم کرده‌اند. راه‌پیمایی‌های میلیونی جنبش‌های تبسم و روشنایی نیز از همین روحیه نشئت گرفته است. شعر رضا محمدی به مقاومت شجاعانه و بی‌دادستیزانه هزاره‌ها می‌پردازد:

وقت طلایه داری سفاک‌ها گذشت	هنگام مغز خواری ضحاک‌ها گذشت
ما از خروش کاوه آهنگران پریم	از چلس چکاوک چل دختران ^{۲۶} پریم
ما را دگر از آتش بیداد، ترس نیست	از چاکران نادر جلا ^{۲۷} د، ترس نیست
از قندهار تا به تخار ایستاده‌ایم	کله منار، کله منار ایستاده‌ایم

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۶۰)

نجیب بارور:

دوباره، مشت بیاور، دهان من باز است دوباره، بال من است و هوای پرواز است

^{۲۶} - اشاره به واقعه‌ای است که در آن، چهل دختر افغان برای در امان ماندن از تعرض مأموران دولتی، خود را از بالای کوه به پایین پرتاب کردند.

^{۲۷} - مقصود، نادر خان است نه نادر شاه افشار.

منم همان که پی‌دار می‌رود خندان همان که در لب منصور، شوق آواز است
(همان: ۷۳)

۲۰. استقامت و شکست ناپذیری

جنبش روشنایی در راستای تحقق خواست‌های خود به انواع مبارزات اجتماعی روی آوردند و از طریق رسانه‌ها، انتشار اعلامیه‌ها، تظاهرات میلیونی، توفان تویتری و... خواستار عدالت و پایان‌دادن تبعیض شدند؛ اما حکومت هم‌چنان بر موضع خود باقی ماند. لجاجت حکومت باعث شد عدالت‌خواهان به خواست‌های خود بیشتر پافشاری کنند. به نظر می‌رسد بخش بزرگی از این ایستادگی محصول و نتیجهٔ تلاش‌های شاعران جنبش روشنایی است؛ شاعرانی که پس از شکل‌گیری جنبش با زبان هنرمندانهٔ خود مردم را به مبارزه و استقامت فراخواندند. نمونه‌های از این تشویق‌ها در اشعار رضا واثق و دیگران آمده است:

در روی آسمان‌ها تا یک ستاره باقی است این جنبش است و ماییم تا یک هزاره باقی است
این جنبش است و ماییم تا یک هزاره باقی است موجیم جمله جاری تا یک کناره باقی است
(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۰۳)

در دوبیتی محمدبشیر رحیمی نیز مفهوم استقامت به صورت جدی‌تری دیده می‌شود:

هشدار که از پانشیند آتش یک بار دگر باد کند بازی‌غش
ما زنده از آنیم که دست افشانیم می‌میرد اگر شعله نباشد سرکش

(همان: ۱۵۱-۱۵۲)

سکندر حسینی بامداد:

با خون خویش می‌شکنیم این حصار را خواهیم خواند فاتحهٔ انتحار را
تاریک نیست خانهٔ تان ای هزاره‌ها روشن نموده جنبش‌تان را ستاره‌ها

(همان: ۶۵)

ابوطالب مظفری:

هی می‌کشند و بار دگر تازه‌ایم ما در مرگ از قدیم خوش آوازه‌ایم ما
(همان: ۱۵)

هم‌چنان در شعر محمدضیا قاسمی:

ما را نترسانید! در ما، شعله جاری است در رگ رگ هر شخص ما، خون مزاری است
 از خون ما، امروز، گلگون، کوه و دشت است راه که با خون، رنگ شد، بی بازگشت است
 (همان: ۴۰)

آن چه از شعر محمد مهدی جمالی به دست می آید، پس از حمله انتحاری دوم اسد،
 مردم مصمم تر به صحنه آمده اند و رسیدن به عدالت را خط قرمز خود برشمرده اند:

دیگر بس است، دست به شیطان نمی دهیم سوگند می خوریم به قرآن، نمی دهیم
 بر بال‌های سرخ کبوتر نوشته ایم با قطره‌های خون برادر نوشته ایم
 این بار آخر است مجالی نمی دهیم دیگر مجال خام خیالی نمی دهیم
 توتاپ، خط قرمز من؛ رنگ خون من نام و نشان و حق و دلیل جنون من
 خورشید شرق آمده، ظلمت تمام شد یعنی که حسن مطلع و حسن ختام شد
 (رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۷۹-۸۰)

۲۱. امیدواری

اشعاری که درونمایه امیدواری دارند از بیداری مردم و حضور پرشکوه آنان در قبال
 تصمیم تبعیض آمیز حکومت نشئت می گیرد. غفران بدخشانی با نگاه خوش بینانه سرانجام
 اعتراضات را به نفع مردم می داند و معتقد است حرکت‌های اعتراضی ای که به راه افتاده
 است، دیگر خاموش نمی شود و هزاره‌ها به حقوقشان می رسند: «دهمزننگ / میزبان
 روشنایی ست / جاده‌هایش را / گل هزاره کاشته ایم / گل هزاره / آب از چشمه جاویدانه
 خراسان می خورد / گل هزاره / نمی پژمرد / دهمزننگ / خراسان را بلعیده است / از فردا /
 خورشید از دهمزننگ سر می کشد» (واعظی، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

این امیدواری را می توان در شعر محمد بشیر رحیمی نیز دید:

فردا، بهاران می رسد مست و خرامان می در کف و گل در بغل، زنبیل زنبیل
 خورشید می آید، شکوفا می شود شهر با روشنایی می شود هرسال، تحویل
 (رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۲۹)

اوج امیدواری را می‌توان در این دوبیتی هادی میران مشاهده کرد. وی با دیدن شکوه جنبش روشنایی یقین کرده است که جنبش به زودی به خواسته‌های خود می‌رسد. از این رو، پیشاپیش این پیروزی را تبریک گفته است:

طلوع صبح‌دم گردیده نزدیک به پایان می‌رسد شب‌های تاریک
چراغ افروزهای روشنایی! عبور از شب به سوی صبح، تبریک!

(همان: ۱۷۰)

دوبیتی هزارگی طاهر هجران:

بهار می‌یه، بَسَم^{۲۸} سووز^{۲۹} نه بَلگا
ده شای دِهْمَزَنگِکِ تاریخِ خود
جوانه مزنه گل از دلی خاگا
ستاره می‌شماریم تا سحرگاه

(رحیمی و فیاض، ۱۳۹۵: ۱۷۵)

۳- نتیجه‌گیری

ادبیات هر کشور ارتباط مستقیم با پیشینهٔ تاریخی و وضعیت سیاسی و اجتماعی آن دارد؛ به گونه‌ای که بر آن‌ها اثر می‌گذارد و از آن‌ها اثر می‌پذیرد. از آن‌جا که مردم افغانستان در سال‌های اخیر با انواع تبعیض‌ها و موضوعاتی چون حملات تروریستی، گروگان‌گیری و کشتار گروه‌های خاص قومی و مذهبی روبه‌رو بوده‌اند، ناامنی، تبعیض، بی‌عدالتی و ظلم مهم‌ترین دغدغهٔ مردم و درون‌مایهٔ شاعران معاصر این کشور را تشکیل داده است. بر این اساس رفتار تبعیض‌آمیز دولت نسبت به شهروندان در طرح اقتصادی و انکشافی برق توتاپ، موجب شد جنبش عدالت‌خواهی روشنایی در سال ۱۳۹۵ شکل بگیرد. همزمان با شکل‌گیری این جنبش، شاعران عدالت‌خواه نیز پا به عرصه گذاشتند و اشعار عدالت‌خواهانهٔ فراوانی سرودند.

با مطالعه و نگاه ژرف در اشعار شاعران روشنایی می‌توان دریافت که آنان توانستند با احساس مسئولیت و تعهد خود در برابر شهیدان «میدان روشنایی»، راه شهیدان را پاس دارند

^{۲۸} بسم: دوباره

^{۲۹} سووز: سبز

و مفاهیم و اصطلاحات عدالت‌طلبی را به زبان ساده مردمی به کار برند. بار اصلی این نهضت بر عهده شاعران قوم هزاره است که در جریان تصمیم‌گیری دولت، متضمن زبان‌های مادی و معنوی شدند و البته شاعرانی از اقوام و ملیت‌های دیگر نیز با آنان همدلی و همراهی کردند.

حماسه، شهید و شهادت‌طلبی، عدالت‌خواهی، شجاعت، شکست‌ناپذیری، استقامت، امیدواری، مبارزه با تبعیض، مبارزه با تعصب، نکوهش عمل انتحاری، ظلم‌ستیزی، خون‌خواهی، انتقام‌گیری، انسانی زیستن، احترام به پلیس و نیروهای امنیتی، میهن‌دوستی، محرومیت، بیداری، اتحاد، صلح‌طلبی، همدلی، برابرخواهی اقوام، انتقاد از حکومت وحدت ملی، رهبران سنتی و سیاسی و رسانه‌ها، حضور اقشار مختلف، یادآوری خاطرات شهیدان، یادآوری شهدا و ارزش‌ها و بیان اندوه و سوگ همراه با عاطفه و انتقاد از مخالفان، محتوای اصلی این اشعار را تشکیل می‌دهد و این گونه است که فصلی جدید از ادبیات پایداری در جنبش روشنایی پدید می‌آید.

فهرست منابع

- ابن منظور الافریقی المصری، العلامه ابی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم. (۱۳۶۳). **لسان العرب**. المجلد الحادی عشر. قم: نشر ادب الحوزه.
- احمدی، سیدجواد. (۱۳۹۲). «اصطلاح‌شناسی عدالت و پیوند آن با مفاهیم همسو در آموزه‌های نهج‌البلاغه». معرفت اخلاقی. دوره ۴، شماره ۱، صص ۳۷-۵۴.
- ارسطو. (۱۳۸۹). **اخلاق نیکوماخوس**. ترجمه محمد حسن لطفی تبریزی، چاپ سوم. تهران: طرح نو.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). **لغت‌نامه‌ی دهخدا**. چاپ دوم از دوره جدید. جلد دهم. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران؛ به همکاری انتشارات روزنه.
- رحیمی، محمد بشیر و محمد حسین فیاض. (۱۳۹۵). **فریاد روشنایی**. کابل: تاک.

- شریعتی سحر، حفیظ. (۱۳۹۵). **تبسم روشنایی (روزنوشت جنبش تبسم و روشنایی)**. چاپ اول. کابل: تمدن شرق.
- عیوضلو، حسین. (۱۳۸۴). **عدالت و کارایی در تطبیق با نظام اقتصاد اسلامی**. چاپ اول. تهران: دانشگاه امام صادق.
- قانون جمهوری اسلامی افغانستان. (۱۳۸۲). کابل: وزارت عدلیه افغانستان.
- کریمی، خادم حسین. (۱۳۹۸). **کوچه بازاری‌ها؛ از چشمه به چرخاب**. چاپ دوم. کابل: انتشارات دانشگاه.
- کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان. (۱۳۹۷). **بررسی میزان تطبیق کنوانسیون منع هر نوع تبعیض نژادی در افغانستان**. کابل: کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان.
- گولد، جولیس و ویلیام ل. کولب. (۱۳۷۶). **فرهنگ علوم اجتماعی**. گروه مترجمان. به کوشش محمد جواد زاهدی. تهران: مازیار.
- مارشال، گوردن. (۱۳۸۸). **آکسفورد؛ فرهنگ جامعه شناسی**. ترجمه حمیرا مشیرزاده. تهران: میزان.
- المجلسی، الشیخ محمدباقر. (۱۴۰۳ق). **بحار الانوار**. الطبعة الثالثة المصححة. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مطهری، مرتضی. (۱۴۰۳ق). **بررسی اجمالی مبانی اقتصاد اسلامی**. بی جا: انتشارات حکمت.
- موسوی گرگانی، محسن. (۱۳۷۶). «**رابطه عدالت با عقل و دین**». مجله نقد و نظر. دوره سوم، شماره ۱۰ و ۱۱، صص ۲۷۰-۲۸۷.
- واعظی، روح الله. (۱۳۹۵). **آیه های روشنایی**. چاپ اول. کابل: نشر واژه.
- هاشمی، سیدمحمد. (۱۳۸۴). **حقوق بشر و آزادی های اساسی**. چاپ اول. تهران: میزان.
- یعقوبی، علی. (۱۳۹۵). **هر روز خون تازه طلب می کند زما**. با مقدمه دکتر حفیظ شریعتی (سحر). کابل: انتشارات امیری.